مارکسیزم و ئەدەب: سێ بیرۆکەی سەرەکی.. نووسینی: لووک دان(*).. و: نەوزاد مەدحەت (گۆران عەبدوڵڵا)

تێگەشتنی مارکس بۆ ئەدەب چی بوو و دوواتر مارکسیستەکان چۆن ئەدەبیان تیۆریزە کردووە؟ مارکسیزم یەکێک لە بەرفراوانترین ڕوانگە ڕەخنەییەکانی سەبارەت بە ئەدەب دابینکردووە و نزیکەی بە دوو سەدەیە تیۆریستانی ئەدەب وەکوو سەرچاوە بەکاریدەهێنن.
لەم نووسینەدا لە سێ بیرۆکەی سەرەکی نەریتی مارکسیستی لە ڕەخنەی ئەدەبیدا دەکۆڵینەوە.
سەرەتا لە هەڵوێستی مارکس خۆی لە بارەی ئەدەبەوە دەست پێدەکەین، دواتر ڕۆشنایی دەخەینە سەر زانستی کۆمەڵناسی ئەدەب، لەگەڵ ئاوەزانکردنی شیکاری کۆمەڵایەتی بۆ بابەتی ئەدەبی لە ئاستێکی فراواندا. لە کۆتاییشدا هەڵوێستەیەک دەکەین سەبارەت بە هێزی ماددی لە بەرهەمهێنانی ئەدەبیدا لەگەڵ پەیوەندی ئایدیۆلۆژیا و ئەدەب.

ڕێبازی مارکسیستی بۆ ئەدەب

چی دەزانیین سەبارەت پەیوەندی مارکس بە ئەدەبەوە؟ هیچ کەسێک بە بێ هۆکار ئەدەب ناخوێنێتەوە، زۆرجار وا باشترە لە هەنگاوی یەکەمدا هەوڵبدرێت بەرنامەیەکی ئەبستراکت دابنرێت بۆ تێگەشتن لە هەکارە زاتییە تایبەتمەندییەکان. بە کورتییەکەی مارکس لە ئاستێکی فراواندا خوێنەرێکی لەڕادەبەر ناوازە بووە بەهەمان ڕادەش لە ڕووی چەندایەتییەوە.
مارکس لە تەمەنی لاوێتیدا چەندین هەوڵی سەرەتایی هەبوو لە بواری ئەدەبدا، لەوانە ڕۆمانێکی تەواو نەکراو و کۆمەڵێکی بەرچاو لە شیعر. هەروەها چەندین پرۆژەی پێشنیارکراوی سەبارەت بە ئەدەب و بابەتی ئەدەبی لە پاش خۆی بە تەواونەکراوی بەجێهێشتووە، لەوانە:
تیۆری هونەر و ڕۆشنبیری و ئەویتریان سەبارەت بە ڕۆمانەکانی بەلزاک. لەگەڵ ئەوەشدا وەک ئەوەی تێری ئیگڵتن دەڵێ (ئەم نووسینە قەرزاری کارەکی گەورەیە) بەشدارییەکی ڕاستەوخۆ لە بابەت و کارە ئەدەبییەکانی مارکس و فردریک ئەنگڵسی هاوڕێ و هاوبیری، کە

تاڕادەیەک لەدنیای واقیعدا لاوازە.

دۆخی کۆمەڵایەتی ئەدەب

یەکێک لە سادەترین تێڕوانینەکانی مارکسیزم هەر لەو سەردەمەوە کە کاریگەری لەسەر تیۆریزەکردنی ئەدەب هەبووە ئەوەیە کە کاری هونەری دەرهاویشتەی دۆخە مێژوویی□کەیەتی. تێگەشتنێکی تەواو لە کارە هونەرییەکە، شیکارێکی دۆخەکە لەخۆ دەگرێت. بەتایبەتی لە ناو□□کی کاری هونەریدا گرنگە وەک بەرهەمی کار سەیر بکرێت. ئاستێکی باڵایە لە پرۆسەی بەرهەمهێنان، هەروەکوو هەندێ دۆخی مێژوویی هەن دەبنە ما□ی□ی هاتنە دەرەوەی شێوەیەک لە پیشەسازی و دابەشکردنی سەرچاوەکان، دۆخی مێژوویی هەیە جۆرێک لە کاری هونەری لێدەکەوێتەوە.
یەکێک لەو ڕێگایانەی ئەم هونەرە خۆی تێدا نمایش دەکات پێی دەوترێت " کۆمەڵناسی" ئەدەب، کە هەوڵدانە بۆ خوێندنەوەی ئەو دۆخە کۆمەڵایەتییەی تێکەڵاوی بەرهەمی کار دەبێت. بۆ نموونە ئەمە بەرتەسک نابێتەوە لە دیمۆگرافیای کۆمەڵایەتی نووسەر و خوێنەر، خوێندەواری و ر□گ□رییە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکانی سەر بڵاوکراوەکان و دیاریکردنی سەلیقە. گرنگە جیاوازی بکرێت لە نێوان ئەم دیسپلینە و ڕەخنەی مارکسیستی، کە مەیلی ئەوەی هەیە لە ژێر ڕۆشنایی تێڕوانینەکانی سەبارەت بە کۆمەڵگە هەوڵی تێگەشتن لە بەرهەمە هونەرییەکان بدات.

ئەدەب؛ وەک بەرهەمی هێزی ماددی

وەک ئەوەی پێشتر تێبینیمان کردووە، تێڕوانینی مارکسیستی بۆ ئەدەب جەخت لەسەر پەیوەندی نێوان هونەر و ئەو زەمینە کۆمەڵایەتییە دەکاتەوە کە بەرهەمی دەهێنێت. ئەم مکوڕبوونە لەسەر " ماددە " لەوە تێدەپەڕێت تەنها ئیدعایەک بێت سەبارەت بە هونەر، بەڵکوو بایەخدانە بە مرۆڤ و بارە دەروونییەکانی.
مارکس لە کتێبی ئایدیۆلۆجی ئەڵمانیدا بەشێوەیکی ڕۆشن سەرنج دەخاتە سەر پەیوەندی نێوان فیکر و هێزە ماددییەکان وەک ئەوەی لێرەدا دەردەکەوێت: (بەرهەمهێنانی بیرۆکە و چەمک و هۆشیاری پێش هەموو شتێک و ڕاستو□خ□ لە پێگەی یەکەمدا لەگەڵ پەیوەندی ماددی مرۆڤ و زمانی ژیانی ڕاستی□قینەدا تێکەڵ دەبێت. تێگەشتن، بیرکردنەوە، تێکەڵاوبوونە ڕووحییەکانی مرۆڤ، لێرەدا دەردەکەوێت کە ئەمانە بەشێکن لە خوو و ڕەوشتە ماددییەکانی مرۆڤ. ئێمە لەوە سەرچاوە ناگرین کە مرۆڤەکان دەیڵێن، بیرد□ک□ن□وە، رادەمێنین، نا

لەو کەسانەی وەک ئەوەی پێناسەکراون، ئەمە لە کەسی چالاکەوە دەستپێدەکەین... هۆشیاری ژیان دیاری ناکات. ژیان هۆشیاری دیاریدەکات.) بە دڵنیاییەوە ئایدیۆلۆژیا هەرگیز سەربەخۆ نییە، بەڵکوو ئەرکی شەرعیەتدانە بە هەیکەلی ڕێکخستنە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان. هونەریش وەک بەشێک لەوسەرخانە بەخۆی ئامڕازی پێکهێنانی ئایدیۆلۆژیایە.
ڕەنگە پێمان وابێت مارکس هەستێکی بنەڕەتیمان دەداتە لەوەی ڕەخنەی مارکسی چی لەخۆی دەگرێت، واتە بەم شێوازەی خوارەوە. چونکە بەرهەمە هونەرییەکان خاوەنی هەماسازیی و بنەمای تایبەت بە خۆیانن و تەنیا پەیوەندییەکی مەیل و ناڕاستەوخۆیان هەیە لەگەڵ ئەو جیهانە کۆمەڵایەتییانەی کە پێکیان دەهێنن. ئیتر هیچ دەرفەتێک نییە بۆ شیکاری ئەو کۆمەڵگایانەی کە تێیدا دروست دەبن. ڕاستر وایە مرۆڤ دەبێت لە هاتن و ڕۆشتنی بەردەوامدا بێت لەنێوان کاری ئەدەبی و وەک ئەوەی ئیگڵتن دەڵێ (ئەو دونیا ئایدیۆلۆژییەی کە تێیدا نیشتەجێیە.)
ڕەنگە ئارەزوو بکەین و بڵێین شتێکی سێیەم و جیاواز هەیە کە دەبێت لە بەرچاو بگیرێت: دەروونناسی خودی نووسەر. ئایا زۆرجار بەرهەمە هونەرییەکان دەربڕی کەسایەتی ئەو کەسانە نییە کە دروستیان دەکەن؟ ئایا ناسینی مێشکی هونەرمەندێک بە ئەگەرێکی زۆرەوە گرنگ نییە، تەنانەت ئەگەر نەمانەوێت پێشنیاری ئەوە بکەین کە شیکردنەوەی بەرهەمێکی ئەدەبی تەنها هەوڵێکە بۆ ئەوەی بزانین مەبەست لێی چی بووە؟
لە کاتێکدا و بەدڵنیاییەوە دەتوانین و وە پێویستە بیر لە نووسەرەکە و نووسینەکەیان بکەینەوە، بەڵام گرنگە ناوەڕۆکی ئەو تێڕوانینە مارکسییە لە بەرچاو بگرین کە دەروونناسی نووسەر بەرهەمی کۆمەڵگەکەیەتی لە ساتێکی دیاریکراوی مێژووییدا . ئەم تێڕوانینە بەڕوونی کاریگەری دەبێت لەسەر شێوازی نزیکبوونەوەی ئێمە لەگەڵ ژیاننامەی ئەدەبی و ڕەخنەگرانی ئەدەبی لە نووسەران.

ئەدەب و ئایدیۆلۆژیا

تەنها شتێک کە ئیگڵتن پێداگری لەسەر دەکات لە کاتی نووسینیدا سەبارەت بە ڕەخنەی ئەدەبی مارکسیستی ئەوەیە کە مارکسیزم کەمتر گرنگی بە جیاوازی داوە لە نێوانی کاری هونەری و پرۆسەی هونەری کە مەرجی دروستکردنەکەیە و دانناننە بەو رێگایەی کە یەکانگیریان دەکات. لە ڕاستیدا شتێک کە پێویستە جەختی لەسەر بکەینەوە ئەوەیە نەریتی مارکسیستی و بە دڵنیاییەوە گرنگترین لە بیرمەندەکانی، ئەو

بەچوونە ناگرنەبەر کە هونەر خۆی هەمیشە ڕەنگدانەوەی شەفافانەی هەلومەرجی کۆمەڵایەتییە.
لەراستیدا بەهای هونەر، ڕەخنەی هونەری، تیۆری ئەدەبی و .. هتد بەشێوەیەک دەرئەنجامی ئەوەیە کە ئەدەب بۆتە یەکێک لە پێگە گەشەکردووە ئاڵۆزەکانی و لە هەمان کاتدا لایەنە ڕووناکەکەی ئایدیۆلۆژیا. لەم خاڵەدا وا چاکە هەنگاوێک بچینە دوواوە و بپرسین : ئەرێ ئایدیۆلۆژیا چییە؟ ئایدیۆلۆژیا بە مانا نا مارکسیستییەکەی (یان گرنگ نییە بەڕێین مارکسیستی)، ئاماژەیەکە بە مەیلی دۆگمای سیاسی، ڕەچەتەیەکی ڕۆشنە لەگەڵ هەندێک گرنگییەتی سیاسی. بەڵام ئایدیۆلۆژیا لە سیاقی مارکسیزمدا ڕەنگە بەشێوەیەکی سوودمەند لە چوارچێوەی باوەڕی سیاسیدا پێناسە نەکرێت. بە پێچەوانەوە، ئایدیۆلۆژیا سنووردارکردنی بیروباوەڕ، بەهاکان، دادگا و بیرکردنەوەکان و تەنانەت ڕەنگە کاری سەرکوتکردن و بەهێشی پەرچەکردارەکەی ببەتە مایەی شاردنەوەی چوارچێوەی ڕاستەقینەی کۆمەڵگەکە.

مەودای ڕوانگە

ئیگڵتن تێبینی ئەوە دەکات کە تێگەشتنی مارکسی ئەوەیە کە ئەدەب پەیوەستە بە ئایدیۆلۆژییەوە لەسەر دوو بنەمای تووندڕەوی.
یەکەمیان ئەو هەڵوەستەیە کە پێیوایە ئەدەب شێوەیەکی هونەری ئایدیۆلۆژیا خۆیەتی، واتە ئەمە هەمووشتێکە لە ئەدەب. کەواتە ئەدەب لە خۆیدا تێگەشتنێکە لە کۆمەڵگە خۆی.
بنەمای دووەم پێچەوانەی بنەمای یەکەمە، پێیوایە ئەدەب گەشەدەکات بە دژایەتیکردنی ئایدیۆلۆژیا (لایەنی کەم ئەدەبی باش بانگەشتەی ئەمەیان دەکات).
کەواتە ئیرنست فیشەر ئەم هەڵوەستەیانی هەڵبژارد لە هونەر دژ بە ئایدیۆلۆژیا، بەپێی ئەدەب بەشێوەیەکی تایبەتی شایانی گرنگی پێدانە تا ئەو شوێنەی ئەڵتەرناتیفی ئایدیۆلۆژی فەراهەم دەکات.
هەڵوەستێکی تر ئەوەیە هەروەکوو مارکسیزانی ناسراوی فەرەنسی لویز ئەڵثویسەر پێیوایە ئەدەب و هونەر ئایدیۆلۆژی نین، بەڵکوو نوێنەرایەتی ئەزموونێکی تایبەتی ئایدیۆلۆژیا دەکەن، دەکرێت کەمتر یان زۆرتر بارگاوی بن بە ئایدیۆلۆژیا. لەم ڕوانگەیەوە دەکرێت هونەر پانتاییەک لە دووری نەرمە باوەکانی کۆمەڵگەوە دابین بکات و بە هۆیانەوە ڕەخنە لە نەرمە باوەکان بگرێت. بەڵام بەلای ئەڵثویسەرەوە حەقیقەت ئەوەیە ڕەخنە ناتوانێت لەگەڵ خودی کاری ئەدەبییەوە بێتە دەرێ، چونکە بەشێوەیەکی یەکلاییکەرەوە

نوێنەرایەتی مەعریفەیە نەک ئەزموون. مارکسیزم بە شێوەیەکی نەریتی هێڵێکی وردی کێشا لە نێوان زیادەڕۆیی ڕووناکبیری و دژەکانی بـواری ڕۆشـنـبیری، هەروەهـا لە هیـچ شـوێـنێک ئەم هاوسـەنگییە بەم ڕۆشنییە بەردەست نییە لە تێگەشتنی مارکسیزم نەبێت بۆ ئەدەب.

(*)لـووک دان؛ دەرچـووی بەشـی فەلسـەفە و خوداناسـییە لە زانکۆی ئۆکسفۆرد لە بەریتانیا، بایەخە سەرەکییەکانی بریتین لە مێژووی فەلسەفە و میتافیزیکی عەقڵ و تیۆری کۆمەڵایەتی.

سەرچاوە : TC The. Collector website
Luke Dunne , BA Philosophy & Theology
Posted November 23, 2023

https://www.thecollector.com/marxism-literature-ideas

ئەم بابەتە لە ژمارە ٢٧ی ڕۆژنامەی ڕەوت بڵاوبۆتەوە

8

ڕەوت

مارکسیزم و ئەدەب : سێ بیرۆکەی سەرەکی